

Egy férfi nem sír

Ha a víz hideg, azt is vállalja

1945 őszén egy rémült kisfiú lépett be a nagykanizsai piarista gimnázium első osztályába. Leendő osztálytársai már otthonosak voltak a könnyen áttekinthető rendben, kiismerték magukat az épületekben, találkoztak tanáraikkal. A kisfiú név szerint azonos volt azzal a magabiztos cserkészapróddal, aki az előző év március 19-én Monda utcai lakóházuk kerítése mögül puskatüzet zúdított az ország megszállására érkező német páncélosokra. Mivel „fegyver” fából volt, a Szilágyi Erzsébet fasorban vonuló tankok nem zavartatták magukat. A háború sorsa akkor már régen eldőlt. A cserkészinget viszont még sokáig hordta, csak az volt a nagy szívfájdalma, hogy neki nem jutott hozzá igazi – lilimos, „Légy résen” – derékszíj, csak rövidnadrág.

Az osztály utolsó padjában volt üres hely, oda ült le és onnan állt föl a többiekkel. Suhogó reverendájában a terembe lépő fiatal papot az osztály fölállva köszöntötte: „Laudetur Jesus Christus. – In aeternum, Amen” – válaszolta a katedréről szembefordulva osztályával a tanár. És amikor leültek, hozzátette: „Az új fiú álljon fel. Mondd a nevedet.” „Az új fiú” vette a bátorságot, és mondta, hiszen ez a cserkészeknél is így történt volna. Előtte még arra gondolt, itt mások a szokások, mint a budai Fenyves utcában, ahol a *Magyar hiszekeggyel* köszöntötték a tanítónénit: „Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy Hazában, / Hiszek, Magyarország feltámadásában!”

Amikor azonban kimondta a nevét, kirobbant a röhögés. Megdőbbsent. Fogalma sem lehetett a tombolás okáról. Talán a tanár úrnak sem, aki Aszódon nőtt föl, majd Pesten végezte az egyetemet. Egy kövér fiú, nem tudta magába fojtani fölismerését: „Pesti, pesti” harsogta gúnyosan, s az osztály még hangsúlyosabban röhögött. A tanár úr keze hevesen csattogtatta a kereplőt, jelezve, hogy csendet parancsol. Azt már az első napokban elmagyarázta osztályának, hogy itt mindenki piarista diák, nem illik észrevenni, hogy a faluról bejárók – és a konviktusban lakók (akik együtt röhögtek az elemi négy osztályát Kanizsán végző helybeliekkel) – másként öltöznek, beszélnek és viselkednek. A helybeliek

többsége úri fiúkból állt, és összeszokott társaság volt. Néhány másikon azonban látszott, hogy városi iparosok és gyári munkások gyereke. A kisleány később nem magától jött rá, hogy az, akivel többnyire egy útvonalon ment haza, „csak” egy lakatos fia. A „csak” se az ő fejéből pattant ki, Alajos hívta föl a figyelmét, hogy ő nem tartozik az úri fiúk közé. A tanár úr korábbi figyelmeztetését sem hallotta: „Ne tegyétek szónak, hogy egyik-másik osztálytársatok csizmában jár iskolába.” És közülük senkinek sincs bocskaija, vette észre hetek múlva, csak a gelsei jegyző fiának, noha apja már nem is jegyző, s a falut is hamarosan el kell hagynia, mert nem igazolták. Reakció. (Az Ideiglenes Nemzeti Kormány még Debrecenben úgy határozott, hogy intézkedéseket kell tenni a közalkalmazotti állomány apasztására és a „reakció” elemektől való megtisztítására.)

Október közepén szokatlan melegen sütött a nap, s az osztály öltözködése jól tükrözte a tanulók származását. A városi fiúk rövidnadrágot viseltek, a falusiak többsége olyant, ami csizmában végződhetett, noha a gyerek szandálban, de zokni nélkül jelent meg, mert otthon mezítláb járt. Ráadásul azt a két „e” hangot (különösen a másodikat, a fiúcska keresztnéve elején) a falusi fiúk is nevetségesnek hallották. Ők persze más világból jöttek és nem ismerték egymást. Egyikük sem olvashatta az ekkor még meg sem született – öregkorukra híressé vált francia író – Michel Houellebecq megállapítását, miszerint Franciaország máig – azaz a kétezres évekig – két részre oszlik: párizsiakra és vidékiekre. Kölcsönösen lenézik egymást. És ebben Magyarország azonosan gondolkodott velük.

Apám ’38-ban háromszoros fizetésért vállalt állást Kaposváron, a lakást és egyéb kedvezményeket nem számítva. Aztán három év múlva megkönnyebbülve költözött vissza Budára. Elege volt a „vidéki” életből. Nem hiszem, hogy mi – gyerekek – ezt a váltást észrevettük: Kaposvár sok felfedezést tartogatott nekünk: magát a gyárat (a paradicsomfőzés feledhetetlenül szagával), a kertes házat (megmászható gesztenyefával), és ahogy már szó volt róla: a Délvidékre induló fölvirágozott katonavonatot látványát. A kisvárosi élet hátrányai csak a felnőtteket zavarták. A háború után pedig az a közhely sem volt többé érvényes, hogy a „vidék” olcsóbb. Az öregember nem tudja, Kanizsa szegényebb volt-e más hasonló városoknál, de a háború elhúzódása leszívta tartalékait, talán jobban, mint a kelet-magyarországi városokét. A kisleány azonnal tapasztalta az ebből fakadó indulatokat és megkülönböztetéseket.

Hadd iktassunk ide egy békésebb kitérőt: Valaha a kisleány apját Kaposváron ugyanolyan betolakodó idegennek tekintették, mint a túlérzékeny kisleány kaposvári osztálytársai. A cukorgyárban szakemberek társaságában dolgozott. Mégis érzékelte, hogy Somogy vármegye vezetőrétege gyanakodva tekint németes nevére, ami bizonytalanná tette: vajon zsidó vagy sváb. Apám azonban magyar öntudattal állt ellen a névmagyarosítás gyakorlatának. Mindszenty József 1942. szeptember 10-én (bizalmas levélben) így indokolta meg, hogy a sokáig viselt Pehm helyett miért kellett magyaros nevet választania: „Ötven évig hordtam – úgy érzem becsülettel. Ha ismertek, ezzel ismertek. Most már az új név inkább

a fejfámra kell. [...] Megtettem. Németországban irtózatos propaganda folyik annak igazolására, hogy hazánkat nevek szerint németek lakják. Egy vezető zalai tisztviselőt felszólítottak neve után: lépjen be a Volksbundba. Hosszú ideig vívódtam, megviselte a lelkemet. De ha ezt egyszer magyar érdekek láttam, meg kellett tennem." E levélről apám nem tudhatott, de diákkori barátai közül legalább egy sokszor szemére hányta, hogy a népszámlálásnál magyarnak – és nem németnek – vallotta magát. Családi körben sokszor hivatkozott arra a külső nyomásra, amiről a prímás írt. Pedig e miatt nem lehetett – egyebek között – a Magyar Testvéri Közösség tagja, amibe nemzeti öntudatával és anglo-mániájával nagyon illett volna. Ide tartozik, hogy diákként jelentkezett a IV. Károly visszatérése ellen szervezett műegyetemi zászlóaljba, és a Habsburgok iránti ellenszenvét Hitlerre is átvitte. Azok közé tartozott, akik azt kívánták: hogy Magyarország magyar ország maradjon. (Erről szól majd ötvenhat is, csak a *maradjon* helyére kerül az *ismét az lehessen* óhaja.)

Történelemlékek tanúskodnak róla, hogy Kanizsa évszázadokig a honvédelem fontos csomópontja volt. A 18. századtól viszont jómódú polgárvárossá fejlődött. Pénzügyi és kereskedelmi központtá válását – különösen a szabadságharc után – a Déli vasút megépülése jelentősen elősegítette. Abban a kiterjedt körzetben, ami Zala déli részén kívül magában foglalta (Csáktornyával, nagyapám szülőhelyével együtt) a Muraközt és a Stayer tartomány egy részét a vasút – Budától Zágrábig, Laibachig és Fiuméig, sőt Grazig, Bécsig összenyitotta a különböző térségek árucseréjét és utazási lehetőségeit: a korba illő gőzösök gyors személy- és teherkocsikkal élénk forgalmat bonyolítottak le. A széles körű árucseréje hozta a pénzt: fontossá vált a banküzlet és a gyáripar. A Nagy Háborúban aztán a bankok és vállalkozások többsége tönkrement. (Tanúskodnak erről a kisfiú dédapjának teljesen elértéktelenedett vaskos részvénykötegei.) Trianon az új határellenőrzésekkel elvágta ezeket az útvonalakat. A második világháború alatt a város mégis volt annyira fontos, hogy számos épületét lebombázzák. Rövidesen leereszkedett a jugoszláv határra a vasfüggöny, s a várost szinte mindentől elzárta. Ráadásul a központosításra alapozott pártállam a megyei intézményeket Zalaegerszegről irányította, a korábbi önkormányzatok hatáskörét igen szűkre szabta. Ezért a „Pesttel” (a fővárossal) szembeni kisebbségi érzés újabb elemmel gazdagodott: kanizsai öntudattal szinte kötelező volt Egerszeget leszólni.

A trianon utáni időszak nagy reményeket fűzött a közeli olajkutakhoz, de később a kitermelés irányítása is Egerszegre vándorolt. Ott székelt a helyi hatalom: az államvédelem parancsnoksága, a megyei párttitkár, a pártbizottság, no meg a közigazgatás bürokráciája. Tegyük hozzá a városi polgárság szovjet típusú megrendszabályozását, a „régis rendszer” (szak)embereinek leváltását, no meg a hírhedt „MAORT-pert; s közelebb kerülünk ahhoz a fóbiához, amivel a tízéves kisfiú már első kanizsai napján találkozott. A helybeliek meg voltak róla győződve, hogy bajaik abból a fölényből következnek, ami Pest és Egerszeg felsőbbrendűségi tudatából ered. A marxizmus elválaszthatatlan eleme az

„ellenség” gyűlölete, amit osztályokhoz köt ugyan, de a cél általánosabb. Az együttélést át kell itatni félelmekkel, amelyeket a korlátlan hatalom tudatosan táplál, s céljaira fölhasznál. Mint mindenütt az országban – az emberek Kanizsán is elbizonytalanodtak. Azzal mindenki tisztában volt, hogy a moszkovita erőszak teljes átrendezést hajt végre, és keresték benne a maguk szerepét. Folytonosan nőtt a vesztesek és csalódottak száma. Az életforma változásának pozitív elemeit az akkor éltek kevéssé értékelték, magától értetődő háború utáni fejleménynek vélték. Majd a következő nemzedék iskolája táplálja az alulról indultak tudatába, hogy ez a párt (a különböző neveket használó kommunista párt) politikájának az eredménye. Ma sem szokás – teszi hozzá az öregember – észrevenni azokat a kiváltságokat, amelyeket a népi demokrácia jelszavával a pártelit magának kisajátított.

A háborús pusztítást megszenvedő Kanizsán természetesen nagy lakáshiány volt. A történetünkben szereplő özvegy (tízéves fiával) nehezen talált albérleti szobát. Ez októberre sikerült: a város közepén, az anya munkahelyétől és a fiú iskolájától tíz-tíz perces sétára. Vajon az újdonsült piarista diák Lipi bácsiéknál hol és hogyan írta meg a leckéit? Megírta egyáltalában? A várhelyi nagy szabadság teljesen elfeledtette vele mindazt, amit a Fenyves utcai elemi belétáplált arról, hogy a kicsöngetés után is tanulni kell. Édesanyja a Csengery utcában talált kettőjüknek albérletet. Háziuruk (Lipi bácsi) építési vállalkozó volt, de az üzlet anyag- és pénzhiány miatt nem akart beindulni. Szüksége volt arra az összegre, amit az utcai szobáért fizettek. Ne feledjük, itt a háború csak néhány hónapja ért véget – Kanizsát 1945. április 1-jén foglalta el a Vörös Hadsereg. Építkezési feladat volt bőven, pénz annál kevesebb. Anya és fia használhatta a konyhát és a fürdőszobát is. Az utóbbi emlékezetes „tulajdonsága” az volt, hogy magában foglalta az egyetlen WC-t, ami mindig éppen akkor volt foglalt, amikor sürgősen kellett. A kisfiút az udvar vigasztalta, ahol munkára várt nagy halom építési anyag. A farakások között remek tér kínálkozott a Pál utcai fiúk újrajátzására. Sőt! Eger ostromára, illetve védelmére is. Édesanyjának a napi lecke ellenőrzésére már akkor sem jutott ideje. Szombaton – iskola és munkaidő után – Felsőrajkra vonatoztak két ott maradt húga kedvéért, akiknek persze nagyon hiányzott az anyjuk. Vasárnap esténként a kanizsai állomásról el kellett cipelni a faluról hozott krumplit, káposztát, gyümölcsöt és más súlyos termékeket a Csengery utcába, ahol laktak. A kisfiú vállát a teher annyira megkínozta, hogy az óta sem hajlandó hátizsákot hordani.

Ha ez a „mű” naplóra alapozott önéletrajz lehetne, azzal kezdeném: a „jóságos piarista atyák...” De anélkül, hogy jóságos voltukat megkérdőjelezném, a kisfiú eleinte bizony nem ezzel, hanem a szigorukkal találkozott. Tőle is megkövetelték a leckék tudását, a feladatok elvégzését, noha az idegen ízléssel berendezett albérleti szoba helyett szívesebben játszott házigazdájuk udvarán. A piarista atyák bizonyára sokkal több nehézséget oldottak meg, mint amennyit a kisfiú észlelhetett. Öregségére sem jött rá, hogy az „ő idejében” milyen forrásokból működött a piarista iskola – konviktussal és szerzeteslakásokkal.

Kaptak-e állami támogatást? A szülők fizettek-e tandíjat? Az iskolalapító piaristák a gazdagok helyett a szegények tanítását választották hivatásuknak. De a háború után ki nem volt szegény? A fiú ugyan találkozott feketézőkkel, de hogyan tudta volna megkülönböztetni – a propaganda árnyékában – közülük azt, aki utolsó értékeiért szerzett élelmet családjának? És aki mindezen meggazdagodott? A politika azt sulykolta, minden baj néhány személy bűnös gyarapodási vágyából következik. „Fizessenek a gazdagok!” A földbirtokosok már elvesztették anyagi forrásaikat, és hamarosan jöttek az államosítások – a bankszektortól (amit különösebben senki nem sajnált) a kiskereskedőig, akik életük munkájának eredményét veszítették el. A kisfiú mindössze egy jómódú családra emlékszik. Malmuk a front után is működőképes maradt, s szorgalmasan örölték a kenyérgabonát. Baromfit, kacsát, libát, disznót, tehenet tartottak. Mindenük volt, ami szem-szájnak ingere, s a boltokból hiányzott. Amikor vendégül látták a második osztályt, a fiúk a diófa alatt a rosszuléltig teleették magukat a „zsíros paraszt” konyhájának ízletes és bőséges asztalánál. Akár úri fiúk voltak, mint e történet hőse, akár városi iparosok fiai vagy – többségében – parasztyerekek. (Arisztokrata vagy tőkés származék nem volt köztük.) Aztán a kisfiú legnagyobb gyönyörűségére a meleg napon beugráhadtak a malomtó hideg vízébe, csak a kerék közelébe nem úszhattak, ha tudtak úszni. És hogy tökéletessé szépüljön ez az emlék, osztálytársuk anyjától és nővérétől végül mindenki kapott egy zsírpapírba takart finomságsomagot. Mire harmadikosok lettek, a molnár fia kimaradt az iskolából, mert apját – engedély nélküli disznóvágásért – elvitte az ÁVO.

A moszkovita befolyás alatt álló kormány abba azonnal beleszólt, a piaristák mit taníthatnak, és mit nem. Ez persze átláthatatlan nagyságrendű kérdés, amiből tízévesekig annyi jutott el, hogy még mielőtt az oroszok Kanizsára értek, a debreceni ideiglenes kormány már betiltott számos író és művet. Betiltotta az összes addig használt történelem-tankönyvet is. Ezért Gruber tanár úr történelemóra címén az *Izgalmas kajaktúra a rohanó Sebes-Kőrösön* című remekművet olvastatta. Sajnos, ennek a tanulságai (ha voltak), fölszívódtak a megtörténtek sötétjébe. Az viszont biztos, hogy a piarista atyák még a negyvenes években is igyekeztek diákjaik fejébe verni fontosnak tartott ősi alapigazságokat. Ilyeneket írtak jelmondatként – latinul – füzetekre: „Imádkozzál és dolgozzál” – „Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk.” (Érdekes módon a rend ennél kevésbé egyértelmű jelmondata – „Pietas et litterae” – Kegyesség és tudomány – nem volt köztük. Vagy elfelejtettem.) Azt persze sokszor hallották, hogy az atyák a kegyesrend tagjai, de aligha volt a fiúk között valaki, aki a „kegyes” szó jelentését ismerte volna. A fiúk, hangsúlyozzuk, mert csak kivételként került közéjük másodikban vagy harmadikban egy, illetve két lány. (Protekciós tanárgyerekek.)

Az iskola épülete, ahol a kisfiú eleinte elveszettnek és szerencsétlennek érezte magát, Petőfi korában a zöldhajtókás sárgapitykés 48. gyalogosezred kaszárnyája volt. Azt ugyan Bojt tanár valamelyik osztályfőnöki órán elmondta, hogy a költő kalandos fiatalkorában sem jutott el Kanizsára. De a kisfiú úgy olvasta

az egyik akkoriban nem használt bejárati kapu melletti feliratot, mintha ő is oda „járt” volna. (Mint Virág Benedek, Deák Ferenc, Eötvös József és az egyetlen, akit a híres diákok közül személyesen ismerhetett, Tüskés Tibor, aki a *Jelenkor* című folyóirat főszerkesztőjeként kapott később sorsdöntő szerepet életében.) Csak vénségére tudta meg, hogy az a tábla I. világháborús emlékmű miatt került oda. A szobrász, Kisfaludy Strobl ugyanis azt gondolta, ha a kanizsai hősi halottak többsége a 48. gyalogezred katonájaként esett el, miért ne helyezze közéjük Petőfi alakját is, aki szintén szolgált ebben a seregegységben. Igaz, nem sokáig. Egyébként a piaristák jelentős részt vállaltak a szabadságharcból. Tanárai közül többen meg is jegyezték, hogy a győztes – és véreskezű – ferenczjóskaék csak nehezen látták be, az általuk uralt országnak is szüksége van jó – piarista – iskolákra.

Az első napon a kislány az osztály fehérre meszelt falán mászkáló legyet nézte, s arra gondolt, ha valaki fölemeli a légycsapót, sötét folt marad ütése nyomán. Ahogy Várhelyen sokszor megtörtént. Ott minden szobában színes-sötétes tapéta fedte a falakat, itt a tantermeket fehérre meszelték, s azon a vérnyom jobban mutatna. Feltűnt neki a katedrara kikészített hosszú fejes vonalzó és a nádpálca, de hogy ezek mire valók, azt csak néhány perc múlva tudja majd meg. Azon az első órán Bojt tanár úr gyorsan túltette magát a történeteken. Ahogy idősebb kollégáitól tanulta, a vonalzóhoz kapott. Odalépet a megállíthatatlannak látszó röhögést kezdeményező nagydarab, kövér fiúhoz, s szokatlan éles hangon ráparancsolt: „Tartsd a körmödöt!” Egyszeriben halálos csend lett, és a mi kis barátunk, aki megszeppenten bámulta a jelenetet, még azt sem tudta, hogy ezt a fegyelmezési módszert körmösnek hívják. Most még azzal volt elfoglalva, hogy ki ne törjön belőle a torkát fojtogató sírás, hiszen apjától mindig azt hallotta, egy férfi nem sír.

Az osztályfőnök gyorsan rendet teremtett. Nem kerülhette el a figyelmét a ruhák és cipők eltérő jellege. Az új fiú magasszárú barna cipőt viselt, amelynek elejét kivágták, s kilógtak belőle a fehér zokniba bujtatott lábujjak. Másnak nem volt kinőtt cipője. A kislányt azonban lenyűgözte az egyik vadonatúj „kanizsai” lábbelije, amelyiknek a fűzőjét kirojtozott nyelvecske takarta. Szorongása ellenére tudatába villant, hogy ő is ilyent szeretne. Anyja kapott valakitől egy cipőre való bőrt, és megígérte, ahogy susztert talál, új cipőt csináltat neki. A fia forró sóhajjal részletesen elmagyarázta, milyent szeretne. A cipészt hamarosan megtalálták. Mértéket vett, de mire az új cipő a rojtos takarónyelvvel elkészült, kicsinek bizonyult. (A mester nem számolt azzal, hogy tízévesek lába igen gyorsan nőhet.) Meg kellett várni, amíg sikerült újabb anyagot szereznie, ami '45/46-ban nem volt könnyű, de még évekként később sem. Az elkészült félcipőn azonban semmi nem takarta a fűzőt. Ezt a kislány újabb keserű csapásként élte meg. Azok az idők később érkeztek el, amikor télen is a kosárlabda csapattól kapott tornacipőben járt, mert nem volt pénzük. Cipő se nagyon – immár a cipőboltból, ahogy a későbbi reklám hirdette.

Bojt tanár úr csak egyet ütött a vonalzóval. Azt is óvatosan, nem dühből. „Mit írtatok a magyar füzetetekre?” – kérdezte a bűnöstől. A holdas körmeit

nyalogató fiú azonnal rávágta: „Ora et labora”. A tanár hozzátette: akkor most kezdjünk munkához. A „pestihez” fordult: „Dr. Bojt Lajos vagyok, az osztályfőnökötök. Ismételd el, hogyan kell az óra előtt köszönnötök. Mondd utánam: „Laudetur Jesus Christus. Magyarul azt mondanád: „Dicsértessék a Jézus Krisztus.” (Annyira már zalai volt, hogy az „í”-t hosszan ejtette.) A fiú első sikertelen kísérletére Bojt tanár úr türelmesen megismételte a latin köszöntést, s hozzátette: „gimnáziumba jársz, hozzá kell szoknod a latinhoz”. A rémült fiúcska újra próbálkozott – sikertelenül. „Holnapra tanuld meg.” S. Dinit ültette mellé, akivel – egyetlenként – nyolc évig jár majd egy osztályba. Amelynek névsora évente változott, csak Dini maradt. (Valójában a nyolc csak hét volt, mert amikor egy évig nem lehettek gimnazisták, más-más iskolába jártak.)

Az első kanizsai nyáron a kisfiú édesanyja még abban a reményben élt, hogy megmenthető az az életforma, amit megszokott. Be is fizette kisfiát a piarista rend balatonszárszói nyaralótáborának kéthetes „turnusára”. A tizenegy éves diákok egyedül vonatozott oda, s ágyát egy hatalmas hálóteremben jelölték ki. Idősebb, összeszokott, főleg pesti gimnazisták társaságába cseppent bele. Az első reggelen azt vette észre, hogy éjjeliszekrénye fiókjából hiányzik a pénztárcája. Azzal a kevés pénzzel, amit a teljes ellátást nyújtó táborozáshoz kapott. Ma sem tudja, útközben vesztette-e el, vagy valamelyik társa elemelte. A tábor vezető atya ugyan vizsgálatot rendelt el, de annak sikerében talán ő sem hitt. Az öntevékeny – érettségiző korú – diáknymozók eleve meg voltak róla győződve, hogy a kisfiú még a pénzére sem tud vigyázni. Senki nem mondta, de rásütötték a „kis vidéki hülye” bélyeget. Krumplit is ügyetlenül hámozott a főzéshez, amit – cserkészszokás szerint – táborozásban már tapasztalt diákok végeztek – néha csúnya kudarccal. Máig az orrában érzi az odaégetett paradicsomleves szagát. Kárpótlásul ott volt a Balaton. A nagyobbakkal úszhatott, mert nem (sokkal) maradt le tőlük. Kortársai irigyelték, csípős megjegyzéseket tettek rá, de ő nagyon büszke volt erre az elismerésre. Tihany pedig olyan közel látszott, hogy azt ajánlotta a legjobb úszónak, aki hét-nyolc évvel volt idősebb nála, vágjanak bele, nézzék meg a tihanyi kéttornyú templomot. Szerencsére nem hallgattak a kicsire, meg sem kísérelték, hogy átússzák a Balatont. Ezután viszont fagyaltoztak, és neki nem volt egy fillérje sem. Csak a retúrjegye maradt meg.

Minden véget ér egyszer, s otthon édesanyja töltött karalábjával várta. Olyan étvággal evett, hogy kettőjük másnapi ebédjéből nem maradt semmi. Még albérletben laktak, idősebb húga sem lehetett ott, de feneketlen étvágya a szűkebb család legendáriumának része lett. Középpontban a fazéknyi paprikás krumplival, amit állítólag egy ültőhelyében fölfalt. Az biztosan igaz, hogy mindig éhes volt. Talán mert nem szerette sem a zöldség fasírozottat, sem a pirított hagymával ízesített – húsnélküli – főzelékeket: tököt, sárgaborsót, zöldbabot... Sok minden nem volt kapható: legtovább hús nem. Ráadásul sorba kellett érte állni. Anyjának a hivatalban rengeteg munkája volt, ráadásul a Szabad Nép félóra kedvéért korábban be kellett mennie. Így nagymama ment le reggel négytől

hatig a húsbolt elé sorban állni. Fiúunokája hat után felváltotta, fél nyolcig. Akkor a nagymama visszajött, beállt a helyére, s vagy kapott valami mócsingot, vagy nem. De ez már a negyvenes évek végén vagy talán az ötvenesek elején történt.

Kanizsa új szakaszt nyitott a „pesti fiú” életében, Noha még sokáig nem tudatosodott benne, hogy a Szent János tér és a Monda utca örökre elveszett. Végül pedig a „kanizsaiak” is befogadták, noha változatlanul a fővárosba vándorolt. Befogadták? Benne lehetett a különböző játékok és csínyek bandáiban. Meg később csatlakozhatott azokhoz, akik a Fő utcán föl-le sétáltak. Unalmukban, noha neki mindig volt olvasnivalója. Közben tudatának legtitkosabb rekeszébe – nyelvében is – kanizsaivá formálódott. Sok évvel később – debreceni tanárként – vonatozott Makovecz Imrével Budapest felé. Kedvéért az akkor még használatos dohányzó kocsiba kellett beülnie. A gomolygó cigarettabűzben építészetről beszélgettek, amiben egyikük otthon volt, másikuk nem. Az utóbbi éppen ezért érdeklődve hallgatta a már világhírű mestert. Szolnok felé Sevilláról, a világhiállításról mesélt, ahová a fiúból lett férfi nem jutott el. „Maki” váratlanul megszakította élményei elbeszélését, és rámordult: „zalai vagy, de hol születtél?” – „Budai vagyok, noha Pesten születtem” – mondta az igazságnak megfelelően. „Lehetetlen. Jól hallom hogyan ejted az „e” hangokat. Nem tagadhatod, zalai vagy.” Nemcsak jó szeme, de jó füle is volt az építőművésznek... Nyolc év nem múlhatott el nyomtalanul. Csak vénségére jutott az egykori fiú eszébe, hogy hasonló „csavarok” miatt egész élete kacskaringósra sikeredett.

A kisiú családjának életébe az infláció számos következménye hagyott emlékezetes nyomot. Anyja munkahelyén minden felületet (elértéktelenedett) bankjegyek foglaltak el. Pengő, adópengő, millpengő, billpengő... A banki tisztviselőknek elsőszámú kötelessége volt a különböző címleteket százas kötegekbe rendezni. Annak, aki az értékét veszített pénzsámlálást nem végezte, vagy legalább nem látta, nem érthető, miért mélyültek a ráncok az ezt a feladatot végzők arcán. El sem tudja képzelni ennek a gépies, de tévedést nem engedő munkának a feszültségét és időigényességét. A tévedést az zárta ki, hogy valakinek másodszor is át kellett számolnia a köteget abban a tudatban, hogy ahol leadják, ott ezt újból megteszik. (Ahányszor kétezerregynéhányban a bankok szerkezetet átpergetik a pénzt, s a számláló pontosan jelzi a darabszámot, e sorok írója imát mond édesanyja lelki üdvéért.) A „papírpénzt” sokszor késő éjszakába nyúlóan számolták. A forint bevezetése aztán nagy könnyebbséget és megalázó fizetéseket hozott. De az legalább ért valamit.

Amikor 1946-ban bevezették a forintot, a fizetések megállapításához az 1938-as béreket vették alapul. Legmagasabban – annak 55%-ában – a szakmunkásokét határozták meg, a pedagógusok 28%-os plafont kaptak. Király István *Naplója* szerint Kádár ezen hosszú uralkodása alatt sem tudott változtatni. Pedig nemcsak fontosnak tartotta a tanári bérek megemelését (ami ellen beosztottjai azzal érveltek: az csak a távoli jövőben hozhat eredményt), de azt is mondta Király professzornak, hogy ez a „legszebb hivatás”. És ez tátongó szakadékot okozott

a társadalom tovább működésében. Ám az egyházi iskolák '48-as államosítása súlyos – akkor észre sem vett – következményekkel is járt. (A kisfiú úgy érezte, miután mindent elvesztettek, most elvették tőle iskoláját is. Nem a szeretettet, de a megszokottat.) Az államosítást az egyházellenes moszkoviták erőltették, mert ugyebár, a „szocialista embertípus” kinevelését mégsem lehet egyházi iskoláktól várni. A Kisgazda Pártba beépített ügynökük, Ortutay Gyula pedig – busás jutalomért – végrehajtotta a sugalmazott reformot. Akit kellően megfizettek (akármilyen „européernek” tartotta magát), mindenre képes volt. Vagy az átlagnál is jobban rettegett.) Az iparosítani akart országnak már a harmincas években több közép- és felsőszinten végzett munkavállalóra lett volna szüksége, és kevesebb tanulatlan cselédre vagy kubikusra. Ráadásul az erőszakos rendszerváltás a szakemberek jelentős részét „ellenségnek” vagy fölöslegesnek minősítette. Éppen akkor úzték el a jól képzett szerzetestanárokat, amikor az iskolakötelezettség nyolc évre emelése (egyébként régen várt megoldásként) nagyra nyitotta a közép- és felsőfokú intézményekben tanulók számát. A tanárhányt „káderekkel” pótolták. Ekkor került az egyetemi végzettségű tanárokkal egy sorba (vagy pártérdemeivel följük rangsorolva) a „képesítés nélküli nevelők” sokasága. Mivel általában is lebecsülték ezt a „nem termelő szektorba” sorolt hivatást, a szakképzettség tartós megoldására főiskolákat hoztak létre. Ezek alacsonyabb szakmai igényét már az biztosította, hogy egy évvel rövidebb volt a tanulmányi idejük, mint az egyetemeké. Vegyük még ehhez hozzá, hogy az alacsony bérek nyolcvan-kilencven évre bebetonozták a szakma lebecsültségét. Ezért az egyetemeken tanárszakot végzettek nagy része is jobban fizető munkahelyekre menekült...

Az infláció roppant élvezetes szakaszában a fizetést naponta adták ki, és anyámé éppen annyit ért, hogy két mozijegyet kaptunk érte. Ráadásul akkor még a háborús „elmaradások” gyors pótlására nagy számban özönlöttek a híres amerikai és nyugati filmek. Majd minden este láttunk egyet. A kanizsai mozi 1927-ben színháznak épült, s az „én időmben” is vendégszerepelt benne (mások mellett) a pécsi társulat. Prózával vagy operával. Pesten kisebb fiúként láttam Latabár-darabokat, amiből csak a vasfüggönyre emlékszem, Kanizsán szerettem bele először a színpad művészetébe. Közvetlenül a háború után azonban csak filmeket vetítettek ebben a nehezen meghatározhatóan jellegzetes épületben. Tervezője az organikus építészet egyik kezdeményezője, Medgyaszay István volt, aki az erdélyi népi építészet elemeit fölhasználva „magyaros” kultúrközéppontot hozott létre a város szívében. Valószínűleg ez is hozzájárult, hogy tizennégy évesen Kós Károlyt olvassak, és izgasson az erdélyi irodalom meg a transzilvánizmus.

Az inflációs év alatt a fiú képzeletét a film töltötte be. A tízéves gyerekre korát meghaladó élmények tömege zuhogott. Egy Indiában játszótó angol történetben a kegyetlen Kali isten kultuszának temploma kapott meghatározó szerepet. Miután a valóságban is láttam hasonló szent helyeket, szívesen megnézném újra, ahogy nemrég tettem – a világháló közvetítésében – a még Kaposváron

látott *Alcazar* című – spanyol témájú – olasz filmmel. Sokkal mélyebb emlék az *Öten voltak* című amerikai műremek. Néhány részletére úgy emlékszem, mintha egyike lettem volna az összetartó fiútestvéreknek, s hadihajójukon együtt sülyedek el velük a Csendes-óceánba. Soha nem felejttem el, hogyan szoktatta le az apa fiait a dohányzásról. A módszer eredményessége ugyan jogos kétségeket vet föl, de rám nagy hatást tett. Amikor filmbeli családfő észrevette, hogy fiai dohányoznak, mind az ötöt odaállította a fürdőkádhoz, s meggyújtott szivart nyomott a szájukba, amelyek füstje gyorsan és eredményesen kavarta föl a gyomrukat. Hogy emlékszel – kérdezte valamelyik sokadik érettségi találkozóan egykori osztálytársát az öregember –, meddig tartott az infláció? Nekem végtelennek tűnik, pedig egy évig sem keserítette anyám életét. Az öregember sajnálkozva teszi hozzá, hogy valamelyik költözésnél kidobta az akkori bankjegyek vaskos kötegeit.

Édesanyja ideges természetű volt, de határozottan tudta, mit akar. Soha nem voltak illúziói, kötelességeinek élt. Nagymama és a fiatalabbik lánya mindenben másként gondolkodott. Késhegyig menő vita bontakozott ki köztük, amelyben dr. Taxner Károlyné a Véssey leszármazottak makacsságával harcolt. A kérdés az volt, eladható-e az ősi föld, már ami a földosztás után megmaradt a birtokból. A nagymamánál céltudatosabb nagynéni e földtulajdonból akarta eltartani három gyermekét. Az életet adó, a szüntelen megújulás lehetőségét hordozó szent anyaföld sokkal több, mint pénzben kifejezhető érték, mondogatta. Olyasmi, ámbár annak csodájához nem hasonlítható, mint az az ostya, amivel szentáldozáskor Krisztus testét fogadjuk magunkba. A misztikum része. Anyám legfőljebb a gyermekkori nyarak egy részét töltötte Várhely pusztán, városi polgárlányként úgy gondolta, amit lehet (és amíg lehet), a földmaradványt értékesíteni kell, mert pénzre van szüksége. Az ő kötelessége az, hogy gyermekeinek otthont adjon, a lehető legjobb otthont. Hetekig, talán hónapokig vitatkoztak róla, de törekenynek látszó anyánk nem engedett. A nagymama nevéen meghagyott szántókból eladtak néhány holdat, s anyánk megvehette a kinézett kanizsai kertés házban levő két villalakás egyikét. Az ősi föld nagy része gyorsan elveszett, a kényelmes otthon megmaradt, noha a fiú legszívesebben azonnal menekült volna Kanizsáról.

Ködbe vész, az eladó miért tartotta fönn az egyik szobát leendő albérlőnek, de ezzel a lakás társbérletté olcsóbbodott. Anyjukat az albérlő nem zavarta annyira, mint kamaszodó fiát. A jó tíz évvel idősebb lány magányos idegenként éldegélt végre saját jövedelméből, saját szobájában. Talán azért nem talált magának Kanizsán egyetlen férfit sem... Pedig – alakját utólag fölidézve – voltaképpen csinos nő volt. Makacs kunok ivadéka. Mivel apját kuláknak minősítették, vármegyénkben gyógyszerész diplomájával nem kapott állást. Az ország másik végébe „futott”, hogy az osztályidegenség árnyéka legalább annyira elhalványuljon, hogy Zalában patikuskisasszony lehessen. Nem is az osztályharc tette magányossá, inkább a helybeliek „kanizsaisága”. Mivel az elbeszélő nem rendelkezik Németh László-i regényíró tehetséggel, nem is lát bele az albérlő

gondolataiba, így örök titok marad magányosságának igazi oka. Hat évig egy fedél alatt élt a félszeg kamasszal – aki izgatottan nézegette száradó fehérneműjét – a közös fürdőszobájú lakásban. Kapcsolatuk erre szorítkozott.

Már esett szó a fiú édesanyjának gyakori migrénjéről. Emellett azonban egyre erősebben gyötörték más fájdalmak is. A körorvos gyakori vendég volt, ámbár személye többször változott, s az elbeszélő egyikükre sem emlékszik. Vajon mikor kezdődtek a kórházi vizsgálatok? Csak azt tudja, egyre gyakrabban ismétlődtek. Ilyenkor – idősebb húgával – rákényszerült, hogy főzzenek és takarítsanak. Télen a szén- és fahordás, a rönkök és a gyújtós aprítása persze teljes egészében rámaradt. (A szenes a kertkapu előtt lapátolta le lovas kocsijáról a fuvart, onnan a fiúnak kellett azt a pincébe hordania.) Húga ritkán gyújtotta be a cserépkályhát. Mivel a fa többnyire kissé nedves volt, a begyújtáshoz mindketten benzint is használtak. A húga kezében, miközben a kissé vastagra sikerült, göcsörtös gyújtósra öntögette, egyszer lángra lobbant szűk szájú üvege. Mária a lángot a fotel huzatán oltotta el. Nyoma alapján tudni lehetett, hogy éppen hatodik kísérletre.

Nagykanizsán a kórházzal szemben laktunk, de annak orvosai nem találták meg, mi okozza a negyvenes özvegy szervezetében a föl-föllobanó gyulladássokkal járó fájdalmakat. Évekbe került, míg az egyre jobban legyengülő asszony a család régi orvos barátjához – a pesti klinika fül-orr-gégészéhez, Rudi bácsihoz – fordult segítségért. Ő szerzett beutalót a nőgyógyászatra, ahol aztán megtalálták a gennygócot, ami az utolsó – óvóhelyi – szüléséből maradhatott vissza. Miután eltávolították, a beteg jobban lett. Rendbe persze nem jött, addigra szervezete oly mértékben tönkrement, hogy a betegségek rátelepedtek élete hátralevő részére. Mindenféle bajokkal kezelték, csak a veséjét nem vizsgálták. Így közvetlenül a halála előtt derült ki, hogy az egyik veséje születésétől kezdve nem működik. S már a másik se.

„Szondázunk” – mondta a főorvos úr a kanizsai kórházban, s a fiúnak le kellett nyelnie a végtelennek érzett gumicsövet, amivel valami undorító folyadékot vezettek ki az epéjéből. Sárgaságnak mondott súlyos betegséggel kezelték, s végül meg is gyógyították. Amikor hazakerült, szigorú diétára volt ítélve. Az öregember nem talál rá magyarázatot, hogyan került – talán egyetlen egyszer nyolc éve alatt – a vasárnapi asztalra zsírjában úszó libasült. (Vagy talán kacsa volt?) A diétázó fiú nem tudott ellenállni az illatának, a húst ugyan nem merte megvágni, de a forró zsírból bekapott két evőkanállal. Kenyér és következmények nélkül.

Vajon hol volt Kanizsán az a kis bolt, amelynek csak a kirakatára emlékszem? Üres volt, mint a „Gyarmatárúk” feliratú üzlet maga, csak egy szem narancs volt az üveg mögött. Roppan kíváncsian. A kisfiú sokszor elment az üzlet előtt, hogy megbámulja, míg egyszer volt néhány forint a zsebében, és elhatározta: megveszi. Kiderült, nem eladó. Műanyagreklám, még a háború előttről. Abból az időből, amikor apja hazafelé (vagy a Híradó moziból jövet?) a Ferenciek teréig sétált, s ilyenkor nem mindig tudott ellenállni a csábításnak, hogy bemerjen a Meinlhez, és vegyen valami meglepetést a családjának. Ez néha egy

zacskó narancs volt. Nem egy szem, hanem egy vagy két kiló. Ma is érzem az ízét a számban. De akkor a fiú megint csalódott. Pedig közben megszokta a piarista gimnázium fegyelmét, megismerte az igen különböző tanárokat, a kövéret és a soványat, a kicsit és a magasat, a közvetlent és azt is, aki meg volt róla győződve, hogy diákjaiban állandóan tudatosítania kell a rendjének nevében rejtőző kegyességet.

A hideg rettegés éveiben Nagy Ferenc menekülése harsány figyelmeztetés volt, amit Kovács Béla elhurcolása hangosított föl. A kisfiú elsősorban a hazugság és képmutatás gátlástalan uralmát érezte. Mindez valamilyen formában mindenkit érintett. A fiú ebben a mocsárban egy tiszta hangot hallott: Mindszenty Józsefét. Rajk László azt kapta elvtársaitól, amit megérdemelt. De a Mindszenty-per rádióközvetítéséből ő is „kihallotta”, hogy „begyógyszerezték”, ezért a bíróságon (osztálybíróságon) nem tudhatta, mit mond. Észrevettem? Vagy fölhívták rá a figyelmem? Később sokat olvastam a tudatmódosításról, s az öregember ezek tanulságait ugyanúgy nem tudja elválasztani emlékeitől, ahogy egyszerre hallja a recsegő rádióban a megtört hangot, és látja a film előtti Híradóban a hercegprímást fekete reverendában két tényérsapkás között, ahogy dacosan szembenéz a világgal. Nem látszik megkínzottnak. Persze Arthur Koestlertől tudjuk, hogy részben műtermi beállítások a spanyol polgárháború legmeggrázóbb borzalmakat bemutató képei is, részben Berlinben (az ő közreműködésével) készültek (szovjet pénzen).

Az öregember e sorok írásakor olvasta, hogy Bertold Brecht *Rettegés és ínség a Harmadik Birodalomban* című drámai szövege arról szól, „milyen pusztítást okozott a Harmadik Birodalom mindazok személyiségében, jellemében, lelkében, akik ezt az időszakot végigélték, akár mint a rendszer hívei, akár mint áldozatai”. A világhálón nem található meg sem az, ki fogalmazta – talán 2010 körül valamikor – e sorokat, sem a budapesti előadás éve. De Brecht nagyjából akkor kezdte írni e művét, amikor a kisfiú született. Színpadra később került, s a drámaíró még sokkal később jött divatba Magyarországon. Azaz hősünk a Mindszenty-per idején nem találkozhatott e művel. Ahogy nem olvashatta Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című – 1956-ban megjelent – versét sem, ami olyan tökéletes lírai remekmű, hogy egy regényhez elegendő érvert foglal össze a félelem, a rettegés és az ínség kommunista időszakáról. A téma persze ma is időszerű, amit az Illyés-vers sokrétű elhallgatása bizonyít. (Tananyag ugyan, de alig hallottam iskoláról, ahol tanítják.) Hadd ismételjem meg a Brechtre hivatkozó idézetnek az – Illyés verssel kiegészíthető – megállapítását: arról a pusztításról, amit a kisfiú fiatalkorának időszaka okozott „mindazok személyiségében, jellemében, lelkében, akik ezt az időszakot végigélték, akár mint a rendszer hívei, akár mint áldozatai”.

Mint minden iskolában, a piarista gimnáziumban is sokféle ember tanított, akiket csak a szerzetesrend szelleme – és persze a fogadalom – kötött össze.

Mindenkit más fölfogásban. Az öregember ezekből a korai évekből leginkább osztályfőnökére emlékszik, noha Bojt tanár úr – miután elvesztette állását – ki-lépett a rendből, Keszthelyen lett tanár, megházasodott, elvált, s nálunk keresett vigasztalást. Anyánknak panaszkodta ki magát, aki ilyesmire nem volt fogadó-kész. Sőt zárkózottabb lett, mint általában. Egyébként volt osztályfőnökömön kívül férfi vendég talán nem is lépte át küszöbünket. (Laci bácsi kórház utáni éjszakáját kivéve.) A fiú osztálytársai közül felnőttként sokan boldogultak, né-hányuk élete persze reménytelenül félrecsúszott. Az osztály „színésze” és „tán-coskomikusa” reménytelenül elsüllyedt a rendszerellenesség mocsarába, s onnan nem is lehetett kirángatni. Egyik osztálytársunk Németországban – Ad-riányi névvel – világhírű teológus lett.

A történelem – szokása szerint – ismét beavatkozott a kisfiú – és más kis-fiúk – életébe. A piarista iskola 1948 júniusában bezárta kapuit, s szeptemberben nem nyithatta meg. A világi tanárok közül is kevesen maradtak. A szerzetesek szétszéledtek. Az államosítás után a tizenhárom éves fiúkat két általános iskolába szórták szét. E történet szereplője ekkor már közel sem volt olyan rémült, mint '45 őszén. Új iskolájába néhány hétig – tüntetően – a régi, piarista címeres diáksapkában járt, míg egy „közeg” le nem pofozta a fejéről. A tudás, amit a gimnazisták a piaristáktól magukkal hoztak, nagyobb és sokoldalúbb volt, mint ami Vécsey utcai általános iskolának átnevezett elemiben megszerezhető volt. Nem kellett a korábbi fegyelemmel viselkedni, nem kellett otthon tanulni, tehát át-engedhette magát a lázadás szellemének, szembefordulhatott a rend kötelezett-ségeivel is. Egy munkanappá nyilvánított katolikus ünnepen kettős sorokba állította korábbi osztálytársait, hogy tanítási idő alatt déli misére menjenek az „alsótemplomba”. (Onnan jött hozzájuk hittant tanítani egy szandálos ferences szerzetes, akivel focizni jártak a salakos vasutas pályára. És őt egy sikeres pasz-száért nagyon megdicsérte.) Mire kijöttek a templomból, várták őket. Akit első gimnáziumi napján kiröhögtek, most diákvezérnek érezte magát. Kijózanításul kapott néhány pofont a feketeautóval érkezettek egyikétől, hogy megtanulja: az állambiztonság őrei nem tűrik el a lázadás semmilyen formáját. Másként kell bizonyítania, önmagának és Nagykanizsának, hogy nem (csak) „kis pesti hülye”.

Végül szinte észrevétlenül eltelt a Vécseys év, amit emlékezetessé csak a „ballagás” tett. Utána ugyanis – homályba süllyedt körülmények között – vé-gighányta a Sétakerten keresztül hazavezető utat. Élete első részességét nem menti, hogy a fölfordult rendnek ebben az évében fölösen sok alkohol kerülhe-tett egy iskolai rendezvény résztvevőinek poharába. Ez nemcsak a piaristáknál volt elképzelhetetlen, de abban a gimnáziumban is, ahová őstől járt. A Vécsey tanári karát is fölbolygatta az áthelyeztetések sokasága, az ő helyzetük is bi-zonytalanná vált. Talán észre sem vették, hogy a kiskamaszok nem ismerték sem a mértéket, sem a teherbíró képességüket. Hősünk rosszulletében a teme-tőbe tévedt volna, ha az nincs bezárva. Alig találta meg az egykori Déli vasút fölött a lakásukhoz átívelő hidat. És borzasztóan szegénykezett, hogy imbo-lyogva botorkál Zsuzsáék háza előtt.

Ekkoriban került kezébe – néhány regény után – Herczeg Ferenc adriai útikönyve, a *Szelek szárnyán*. Beleszeretett a tengerbe, az Adriába, és képzeletébe belefészkelte magát a világ fölfedezésének – máig pislákoló – vágya. Ismeretlen tájak, amelyek – a díványon elnyúlva – Sven Hedin vaskos kötetét „falva” fedezett fel magának. Képzeletben bejárta a Himaláját, a titokzatos Tibetet, ahová a valóságban soha nem jutott el. De felnőtt élete második felében ez a vágy hajszolja majd, hogy eljusson messzi városokba, megízlelje távoli óceánok sós vizét, megismerje, miként élnek a Nagyvilág különböző országaiban a hozzá hasonló – és az egészen más – érdeklődésű emberek. Hazafelé az iskolából gyakran beszélgetett egy világlátott (holokauszt-túlélő) orvos nála idősebb fiával. Az tette őt fontossá, hogy irodalmi tájékozottsággal válogatott könyvtárak volt, s kölcsön kapta tőlük a *Háború és békét*, amelyet megszeretett, és az *Eltűnt idő nyomában*, amelyet nem értett. Édesapja ennél sokkal kevesebb következetességgel vásárolt különféle könyveket. Édesanyja egyetlen kanizsai barátjánőjéről, Vili néniről még bőven van mit mondani, itt csak annyit: neki is sok könyve volt. Vajon ő honnan került – először egy katonatiszt feleségéként, majd ott rekedve leánygimnáziumi tanárként – Kanizsára? Neki sem volt ott „örökölt” társasága, talán ezért találtak egymásra anyánkkal, s folytattak végtelen beszélgetéseket. Zsuzsa lányával és Pimpi fiával a Katonarét legszélén, nem messze a fiú családjától laktak kétszobás, kicsi, de feledhetetlen élményeknek helyet adó lakásukban. A háború előtti és alatti „modern” regényeket nyilván még férjével vásárolták. Akivel a fiú soha nem találkozhatott, mert eltűnt a háborúban. Vili néni beleszokott, hogy gyerekeikről neki kellett gondoskodnia, nem élte át úgy az özvegyé válás drámáját, mint anyánk. Noha erről a kisfiú édeskeveset tudhatott. Náluk fedezte föl az Erdélyi Szépmíves Céh halinakötésű kiadványait, korán belekóstolva egy különleges világ sajátos ízeibe.

(Folytatjuk)